Viorel Panaite

Regimul negustorilor străini în *'ahdname*-lele otomane (sec. XV - XVII). O radiografie (I)*

1. Istoriografie

Cel ce abordează regimul negustorilor străini în Imperiul otoman nu poate ignora bogata literatură de specialitate consacrată acestui subiect anterior demersului său. Evoluția istoriografiei „Capitulațiilor" ar putea constitui, ea însăși, o temă generoasă pentru cercetare. Trebuie spus, însă, că „abundența" nu înseamnă neapărat un avantaj. Din contra, este nevoie aici de o selecție severă operată după criterii ale științei istorice și juridice, care să elimine partizanatul politic, ideologic sau religios impus de interesele politice divergente ale unui anumit moment istoric sau de concepțiile juridico-religioase specifice unor comunități socio-umane distincte. O privire rapidă asupra istorigrafiei „Capitulațiilor" - în condițiile în care, aici și acum, nu ne propunem o analiză profundă a acesteia - impune două disjuncții: a) între lucrările scrise înainte de 1923 și cele publicate după acest an, în care regimul „capitular" a fost abolit oficial prin tratatul de la Lausanne; b) între școala istoriografică occidentală și școala istoriografică musulmană. În ce ne privește, ținem să subliniem că nu afirmarea unor opinii divergente, ci tonul apologetic religios și politizarea demersului „științific" sub semnul cărora au fost scrise au diminuat sau chiar au anulat din start valoarea unor lucrări, determinându-ne să privim cu multă circumspecție concluziile autorilor. Există, însă, un număr de juriști și istorici care se impun prim lucrările lor indiferent de momentul în care au fost scrise și de concepțiile împărtășite, astfel că orice abordare nouă a regimului negustorilor străini în Imperiul otoman nu le poate trece cu vederea[1].

Imperiul otoman a fost în secolele XV - XVII, și nu numai, un stat islamic. Deci, a vorbi despre condiția negustorilor străini în Imperiul otoman, presupune totodată a ne apropia și de regimul străinilor în Islam. Orice lucrare consacrată dreptului islamic al popoarelor (doctrinei **djihad**-ului) conține, mai mult sau mai puțin, referiri la statutul străinilor[2]. Mai mult, o serie de specialiști și-au consacrat special cercetările acestei probleme[3].

2. Izvoare

În Islam, deci, implicit în Imperiul otoman, drepturile garantate străinilor aveau ca surse juridice scrise, pe de o parte dreptul intern al statului islamic (a cărui componentă principală era **shari'a/șeriat**-ul), iar pe de altă parte, tratatele încheiate

https://biblioteca-digitala.ro

cu alte state (**'ahdname**). Iată de ce pentru a defini condiția negustorilor străini în Islam a trebuit să ne aplecăm cu insistență, în primul rând, asupra a două categorii de texte: a) izvoare juridice în care statutul străinilor este definit exclusiv după criteriile dreptului islamic (tratate de drept islamic și **fetva**-le); b) izvoare diplomatice (tratatele = **'ahdname**-le), în care erau codificate practici cutumiare, mai vechi sau mai noi, ce priveau regimul străinilor în statele musulmane, în general, regimul străinilor în Imperiul otoman, în special.

Dintre tratatele de drept islamic am folosit cel mai mult, dintr-un motiv lesne de înțeles, pe cele scrise de învățații hanefiți, al căror rit a fost adoptat și de Otomani. Este vorba de Abu Yusuf Ya'kub (m. 797)[4], Muhammad as-Shaybanî (m. 805)[5], dar, mai ales, de hanefiții otomani Molla Hüsrev (m. 1480)[6], și Ibrahim al-Halebî (m. 956/1549)[7].

În condițiile în care tratatele otomane de drept islamic nu aduc schimbări spectaculoase în privința dreptului islamic al popoarelor, cea mai importantă contribuție a Otomanilor la dezvoltarea **șeriat**-ului rămân a fi **fetva**-lele muftiilor, și mai ales ale **șeyh ül-Islam.** Pentru secolul al XVI-lea, **fetva**-lele emise de Ebussuud Efendi sunt izvoare juridice de primă mână pentru dreptul islamic, inclusiv pentru dreptul islamic al popoarelor[8]. Începând cu secolul al XVII-lea, **fetva**-le emise de **șeyh ül-Islam** care corespundeau cel mai bine unor necesități practice au fost grupate în culegeri de **fetva**-le, care s-au constituit în adevărate manuale de drept islamic pentru **ulema**-lele otomane[9]. Majoritatea acestora conțin și un capitol în care sunt adunate cele mai reprezentative „consultații juridice" asupra regimului străinilor (**müstemin**) în Imperiul otoman[10].

Tratatele de pace și comerț încheiate de Poarta otomană cu statele creștine (în turcă: **'ahdname,** în terminologia diplomatică creștină „Capitulații") s-au constituit pentru realizarea acestui capitol în categoria cea mai însemnată de izvoare. Un motiv esențial al uzitării din plin a acestor izvoare este faptul că prin caracteristicile lor, **'ahdname**-lele ne oferă informații atât despre aspectele istorice, cât și despre cele juridice ale regimului negustorilor străini în Imperiul otoman în secolele XV - XVII. Folosirea în primul rând a textelor otomane a fost un pas pe care ni l-am dorit pentru o mai profundă analiză a acestor tratate. Deși nu am reușit să ne apropiem în totalitate de variantele osmane - (copii sau chiar originale ale **'ahdname**-lelor), cazuri în care am făcut apel la cunoscutele anatologii/culegeri de tratate ale Porții realizate de Baronul I. de Testa și G. Noradounghian[11], analiza noastră se bazează, totuși, în cea mai mare parte, pe textele turco-osmane publicate sau inedite ale „Capitulațiilor". Nu ne-a fost accesibilă direct culegerea de tratate **Mu'âhedat mecmua'sî** publicată în cinci volume la Istanbul între anii 1294 - 1298/ 1877 - 1881, în schimb la multe din textele cuprinse în ea am ajuns prin intermediul altor antologii, precum cea alcătuită de Necdet Kurdakul, intitulată **Osmanli Devleti'nde ticaret antlaşmalari ve Kapitulasyonlar (Tratatele de comerț și Capitulațiile în Imperiul Otoman)**[12]. Am folosit din plin, dar cu precauție, colecția de documente osmane de cancelarie **Münşe'ât es-Selâtîn (Corespondența sultanilor),** alcătuită și dedicată în 1574 sultanului Murad III de Feridun Ahmed Bey Nișanci[13]. Aici au fost incluse

https://biblioteca-digitala.ro

'ahdname-le emise de cancelaria otomană pentru Veneția, Austria, Franța, Anglia, Polonia etc.

Pentru seria tratatelor veneto-otomane din prima jumătate a secolului XV, de mare folos ne-a fost **Diplomatarium Veneto-Levantinum sive Acta et Diplomata Res Veneta Graecas Atque Levantis,** volumul II, **a. 1351 - 1454,** alcătuit și pubicat de George Martin Thomas[14]. Începând cu tratatul din 1482 avem la dispoziție textele în limba turco-osmană ale majorității **'ahdname**-lelor emise de sultani pentru Veneția, întrucât au fost publicate de Aldo Gallota[15], Tayyib Gökbilgin[16], Mahmut H. Şakiroglu[17] și M. Belin[18]. Unele **'ahdname-le** acordate Dubrovnik-ului în secolele XV - XVI au fost accesibile prin publicarea lor de către Bosko Bojovic[19], Fahri Dalsar[20] și N. Biegman[21]. Relevante sunt textele turco-osmane ale **'ahdname**-lelor acordate Angliei și Olandei la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului XVII, publicate de Susan Skilliter[22], A.N. Kurat[23], I.H. Uzunçarşili[24], A.H. de Groot[25]. Mult noroc am avut cu tratatele polono-otomane. În afară de copiile publicate în limba turco-osmană de Tayyib Gökbilgin[26], am beneficiat de textul originalelor acestor **'ahdname**-le[27].

Unele tratate austro-otomane, în afară de variantele în limba latină din colecția Hurmuzaki, au fost include în colecția lui Feridun Ahmed Bey sau au fost publicate de L. Fekete[28] și, foarte recent, de Anton C. Schaendlinger[29]. Pentru seria **'ahdname**-lelor acordate Franței am beneficiat - în afară de antologiile lui Feridun Ahmed Bey, Baronului I. de Testa și G. Noradounghian - de textele publicate de E. Charrière[30], Saint-Priest[31] și M. Belin[32].

3. Metodologie

Pélissié du Rausas, și nu numai el, punea accent pe caracterul uniform al regimului juridic al negustorilor străini în Imperiul otoman, atât pe orizontala spațiului geografic, cât și pe verticala timpului[33]. Rațiuni de ordin metodologic, ce țin mai mult de rigoarea științei istorice decât de cerințele științei dreptului - ne-au determinat să restrângem seria tratatelor de pace și comerț folosite în procesul argumentării la cele încheiate de Poartă cu statele creștine în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și la începutul secolului al XVII-lea. Mai exact, intenționăm să facem, în principal, trimiteri la textele **'ahdname**-lelor emise de cancelaria otomană în timpul sultanului Selim II (1566 - 1574), Murad III (1574 - 1594), Mehmed III (1595 - 1603) și Ahmed I (1603 - 1617). De ce am ales această perioadă?

În primul rând, pentru că am avut la dispoziție variantele osmane ale majorității **'ahdname**-lelor cu privilegii acordate de sultanii osmalîi în această epocă statelor creștine: în 1595, Veneției; în 1577, 1591, 1598 și 1607, Poloniei; în 1615, Austriei; în 1604, Franței; în 1580, 1593 și 1601, Angliei; în 1612, Olandei.

În al doilea rând, pentru că a doua jumătate a sec. XVI și începutul sec. XVII, și nu 1535, cum mult timp s-a acreditat, reprezintă un punct de cotitură în evoluția istorică și juridică a regimului negustorilor străini în Imperiul otoman. Dintre argumente amintim: 1) acum sunt acordate pentru prima dată privilegii comerciale unor noi întreprinzători apăruți în comerțul levantin, alături de venețieni, raguzani și polonezi. Este vorba de negustorii francezi, englezi, olandezi și austrieci; 2) acum, în **'ahdname**-le sunt înscrise într-o formă mai detaliată drepturile și obligațiile

https://biblioteca-digitala.ro

ce defineau regimul negustorilor străini în Imperiul otoman; 3) acum se încearcă combaterea în amănunt a abuzului, devenit din ce în ce mai frecvent, de către autoritatea centrală otomană.

4. Condiția juridică a negustorilor străini în Imperiul otoman

Condiția juridică a străinului cunoaște, după unii specialiști în drept internațional privat, mai multe forme: - **regim național** (conform căruia străinul se bucură în principiu de aceleași drepturi ca cetățenii statului pe teritoriul căruia se află; - **regim special** (potrivit căruia străinul are anumite drepturi și obligații stabilite prin legi interne sau/și tratate internaționale); - **regimul clauzei națiunii celei mai favorizate** (conform căruia străinul se bucură printr-un tratat încheiat între cele două state, de tratamentul cel mai favorabil acordat unor state terțe); - **regimul reciprocității** (potrivit căruia drepturile unui străin sunt acordate de un stat cu condiția ca cetățenii săi să se bucure de aceleași drepturi în celălalt stat)[34].

Bineînțeles că nu putem aplica retroactiv noțiuni și reguli ale dreptului internațional privat la situația străinilor în Imperiul otoman în secolul XV - XVII. Putem însă să identificăm, mai întâi, izvoarele de drept și, apoi, cum defineau ele condiția juridică a negustorilor veniți din statele creștine în Imperiul otoman.

Conform dreptului internațional privat, fiecare stat este îndreptățit să reglementeze intrarea, șederea și ieșirea străinilor de pe teritoriul său, precum și de a stabili drepturile și obligațiile ce le pot avea. Totodată însă, statutul juridic al străinilor poate fi stabilit prin tratate încheiate între două state suverane.

În Imperiul otoman, regimul juridic al străinilor era definit în linii generale de **șeriat** (legea sfântă musulmană) și de **'ahdname**-lele încheiate de sultani cu principii creștini.

'Ahdname reprezintă concretizarea în formă specifică diplomaticii turco-selgiucidă și osmane a **'ahd**-ului, prin care sultanul confirmă acordarea „protecției și iertării" (**aman; emn ü-aman**)[35].

Toate **'ahdname**-lele osmane prin care se reglementau relațiile cu statele creștine conțineau o înșiruire a „condițiilor siguranței și protecției" (**șerayt-i emn ü-aman**), fixate în urma negocierilor dintre cele două părți. „Clauzele" - numite în **'ahdname**-le „probleme" (**hususlar**) sau „condiții" (sing. **șart**; pl. **șartlar, șerayt** sau **shurut**) - nu erau numerotate în textele osmane ale „tratatelor" din secolul XV - XVII, așa cum apare într-o variantă a tratatului **austro-turc** de la Zsitvatorok, din 11 noiembrie 1606[36]. Singurul criteriu de identificare a începutului de „articol" este, eventual, conjuncția **ve = și**. Numerotarea și împărțirea pe „capitole" a privilegiilor comerciale acordate Veneției, Franței, Angliei, Olandei etc. de către sultani a fost făcută de Occidentali. Tot ei au numit **'ahdname**-lele otomane cu un termen specific diplomaticii europene „Capitulații" (de la latinescul **capitula** = articole)[37].

Statutul străinilor în general, al negustorilor străini în special, se definea, la rându-i, prin anumite „drepturi" și „obligații". Cei care s-au ocupat de regimul „Capitulațiilor" în Imperiul otoman (mai ales, juriștii) au ierarhizat și caracterizat aceste „drepturi și obligații" după criteriile dreptului internațional modern privat - care nu funcționa însă în sec. XV - XVII - și cu noțiunile acestuia. Numite „drepturi",

https://biblioteca-digitala.ro

„libertăţi", „privilegii" sau „imunităţi", regulile care guvernau statutul negustorilor străini în Imperiul otoman au fost grupate după diferite criterii (de conţinut, de formă etc.) sau, pur şi simplu, înşirate aşa cum au apărut în **'ahdname**-le)[38].

În ce ne priveşte, ezitând în a le grupa după criterii strict juridice sau a le înşira după criterii pur istorice, am optat în final pentru o analiză a „drepturilor şi obligaţiilor" ce grevau statutul negustorilor străini în Imperiul otoman în secolele XV - XVII după domeniul în care acestea se aplicau: 1. Intrarea, ieşirea şi circulaţia în Imperiul otoman; 2. Navigaţia; 3. Viaţa, libertatea şi mărfurile negustorilor străini; 4. Moştenirea; 5. Rezidenţa; 6. Comerţul; 7. Litigiile.

4.1. **Circulaţia.** Pentru a putea intra în teritoriile otomane, negustorii străini aveau nevoie de permisiunea Porţii, ca „stat primitor". Acordarea sau neacordarea acestei libertăţi unui grup de negustori străini era un atribut al sultanului osman, în calitatea sa de suveran. Tratatele (**'ahdname**) încheiate de sultani cu principii creştini includeau automat un **aman** colectiv pentru toţi supuşii acestora. În textul **'ahdname**-lelor, acest **aman** se transpunea într-una sau mai multe clauze care stipulau pentru supuşii statului creştin în cauză, dreptul de a intra, a circula în interiorul Imperiului otoman şi a ieşi din teritoriile stăpânite de sultan. În cazul negustorilor acest drept era asociat, invariabil, cu libertatea de a face comerţ.

De regulă, libertatea de a intra şi ieşi din Imperiul otoman era stipulată în prima clauză din tratate care se referea la regimul străinilor. Subiecţii acestui drept erau supuşii statului creştin, în general, solii şi negustorii, în special: - **„tuti li Franchi, Venicianj, Genovesi, de Ruodo, Griesi e tuti i Franchi, tuti i mercaodanti"**, în 1403[39]; - **„suo homeni e mercadanti"**, în tratatul veneto-otoman din 1419[40]; - **„Tuti veramente mercadanti, homenj et subditi de la dogal gran Signoria de Veniexia"**, în 1430 şi 1446[41]; - „negustorii şi oamenii **beg**-ilor pomeniţi (şi) în general, cei care călătoresc în numele Veneţiei" (**mezkur beglerin bazergânlari ve adamlari bi'l-cümle sefer ehli olan kimesneleri ki Venedik adina olalar**), în **'ahdname**-aua din 1482 şi în cele care vor fi încheiate în secolul XVI[42]; - **„les marchands et hommes de ce pays la, leurs interpretes"**, în „Capitulaţia" acordată Franţei în 1569[43]; - „negustorii şi dragomanii şi alţi oameni ai acelor ţinuturi" (**Ol diyar tacirleri ve tercüman ve sâyr adamlari**), în **berât**-ul de privilegii acordat de Murad III în 1580, reginei Elisabeta I a Angliei[44]; -„tagma negustorilor din ţinuturile şi locurile aparţinând provinciilor Olandeze" (**Nederlânda vilâyetlerine tâbi' zikr olunan vilayetlerin (ve) onlara tâbi' olan yerlerin tüccar ta'ifesi**), în **'ahdname**-aua acordată de Ahmed I Olandei, în 1612[45].

„Pe apă şi pe uscat" este o formulă invariabilă şi prezentă în toate clauzele prin care se garanta libertatea de intrare şi circulaţie. În limba turco-osmană, substantivele care indică „apa/marea" şi „uscatul" sunt declinate la cazul ablativ (cazul originii, care răspunde la întrebare „de unde?): **yaşdan ve kurudan, denizden ve karadan, deryadan ve karadan.** În variantele „privilegiilor" păstrate în limbi europene expresia sună: **per terras et aquas; tam terra quam mari; tant par mer que par terre; either by lande or sea**[46]. Această expresie, larg răspândită şi în textele folosite de evul mediu creştin pentru acordarea unor privilegii comerciale, venea să indice în mod sumar drumurile pe care se putea ajunge în teritoriile otomane: fie urmând o cale navigabilă

https://biblioteca-digitala.ro

(pe fluviu, dar mai ales, pe mare), fie urmând un drum terestru, fie folosind o cale combinată.

Dreptul de a intra acordat negustorilor străini era valabil pentru toate teritoriile stăpânite de sultanul otoman în momentul acordării „privilegiilor", numite în textul osman al **'ahdname**-lelor **Memalik-i Mahruse** (Țările bine păzite), termen însoțit de cele mai multe ori de sufixe de aparență la persoana I singular (**Memalik-i Mahrusem** / Țările mele bine păzite) sau plural (**Memalik-i Mahrusemiz** / Țările noastre bine păzite). În variantele păstrate în limbile latină, italiană, franceză sau engleză ale „tratatelor", acestei expresii îi corespund diferite formule: - **„mio paise"**, în 1403; - **„in tuti i luogi de la mia signoria"** în 1419; - **„per nostra loca et per nostras terras"** (prin locurile noastre și prin ținuturile noastre), în 1451[47]; - **„nos pays"**, în 1569; - **„our dominions"**, în 1580; -**„terris et dicionibus utriusque nostrum per civitates, oppida et loca omnia"**, în 1554[48].

Libertatea de a intra și ieși în și din teritoriile stăpânite de sultan garantată negustorilor străini era exprimată foarte simplu: - **„possa vegnir alo mio paise"**, în 1403; - **„possa intrar et insir in tuti i luogi de la mia signoria"**, promitea Mehmed I în 1419, Veneției; - **„habiano libertade de intrar et insir in luogi de la mia signoria"**, în tratatul veneto-otoman din 1446; - „să vină și să plece... în Țările mele bine păzite și în toate locurile care aparțin Țărilor mele bine păzite" (**benüm Memalik-i Mahruseme... ve bi'l-cümle cümleten Memâlik-i Mahruseme müte'allik olan yerlere... geleler ve gideler**), în textele osmane ale **'ahdname**-lelor acordate Veneției începând cu 1482[49].

În tratatele încheiate de Imperiul otoman cu statele vecine (Ungaria în sec. XV și începutul sec. XVI, Polonia în sec. XV - XVII, Austria în sec. XVI - XVIII, Rusia în sec. XVIII), clauza prin care se garanta libertatea de intrare și circulație în teritoriile otomane avea drept subiecți - conform principiului reciprocității, aplicat de altfel și în relațiile cu Veneția - „negustorii ambelor părți" (**Foriscitores ambarum parcium; iki canibin bazergânlari**). Datorită păcii încheiate, ei puteau: - „să meargă prin locurile noastre și prin ținuturile noastre în liniște"; - „să vină și să plece" (**gelüb gidüb; geleler ve gideler**).

În **'ahdname**-lele acordate statelor occidentale în secolele XVI - XVII, și avem în vedere aici, Franța, Anglia și Olanda, libertatea de a intra în Imperiul otoman era asociată - mai strâns și mai detaliat decât în celelalte cazuri - de garantarea protecției vieții, libertății și mărfurilor negustorilor străini. În rest, aceleași expresii sumare: - **„peuvent venir... en nos pays"**, în 1569; - „să vină / venind în Țările noastre bine păzite" (**Memâlik-i Mahrusemize gelüb**), în **berât**-ul cu privilegii acordat Angliei în 1580; - „să vină și să plece în Țările noastre bine păzite" (**Memalik-i Mahrusemize gelüb ve gidüb**), în **'ahdname**-aua acordată Olandei în 1612[50].

Invariabilele pe care le-am subliniat mai sus, folosite în **'ahdname**-le pentru a exprima libertatea de circulație acordată negustorilor străini, erau completate cu unele precizări (cu caracter de privilegii sau de restricții) al căror obiect era funcție de timpul istoric sau/și aria geografică.

4.2. **Navigația.** Libertatea de intrare și circulație în „Țările bine păzite" implica, mai mult sau mai puțin explicit, garantarea dreptului de navigație în mările și

https://biblioteca-digitala.ro

porturile otomane. Să reamintim că formula utilizată în clauza ce stipula, la modul general, libertatea de intrare, avea două componente, „pe uscat", dar și „pe apă" (**per aquas**) sau „pe mare" (**deryadan; denizden; quam mari; par mer**). Halil Inalik caracterizează acordarea libertății de navigație negustorilor străini ca fiind un **aman** maritim, pe care îl consideră o inovație față de tratatele de drept islamic[51]. Stipulații referitoare la navigație sunt de găsit chiar în primele „tratate de pace și comerț" încheiate între statele musulmane și cele creștine din jurul Mării Mediterane, deci încă din secolul al XII-lea[52].

În Imperiul otoman, problemele referitoare la navigația negustorilor străini sunt reglementate mai în detaliu, bineînțeles, în **'ahdname**-lele acordate statelor creștine ai căror supuși aveau nevoie, pentru a ajunge în porturile otomane, a face comerț și a ieși din Imperiul otoman, de traversarea Mării Mediterane (**Ak Deniz**) sau a Mării Negre (**Kara Deniz**). Pentru secolele XV - XVII este vorba de „provilegiile" acordate cetăților italiene (Veneția, Genova, Florența etc.), Franța, Anglia, și Olanda. Nu găsim clauze explicite care să se refere la navigație în tratatele încheiate cu Ungaria, Polonia și Austria sau în **'ahdname**-lele acordate Dubrovnikului, deși se fac aluzii la existența unui trafic maritim sau fluvial. Dacă în secolul XV articolele referitoare la libertatea de navigație sunt puține și sumare, ele se înmulțesc și devin mai detaliate de-a lungul secolelor XVI - XVII, ca un ecou al abuzurilor pe care puterea centrală nu reușește să la stopeze.

Principalele componente ale **aman**-ului maritim erau: - garantarea generală a dreptului de navigație în mările din Imperiul otoman; - ajutor în caz de pericol și naufragiu; -drept de ancoraj și aprovizionare; - corăbiile celor două părți să-și arate reciproc prietenia; - protecție comună contra piraților; - exceptarea corăbiilor și a echipajelor de a fi rechiziționate de autoritățile otomane[53].

În primul rând, **aman**-ul maritim presupunea garantarea generală a dreptului de navigație în mările din **dar al-Islam**, în cazul nostru, în mările controlate de sultanii otomani. În **'ahdname**-lele acordate în secolele XV - XVII, mai întâi Veneției, apoi Franței, Angliei și Olandei, libertatea de a intra și circula în teritoriile otomane era garantată nu numai negustorilor supuși ai acestor state, dar și corăbiilor transportatoare de mărfuri[54]. În textele osmane ale „tratatelor" acestea erau, de regulă, desemnate cu un termen general: **gemi**, pl. **gemiler**. Alteori, corăbiile par a fi diferențiate după tonaj, tip sau loc de origine, fiind numite **kadîrga**, pl. **kadîrgalar**; **kalyon**, pl. **kalyonlar**; **köke**, pl. **kökeler; küçuk gemiler** (corăbii mici) etc.

În al doilea rând, **aman**-ul maritim presupunea definirea tratamentului aplicat naufragiaților. Tratatele de drept islamic nu detaliază problema naufragiului. Abu Yusuf Ya'kub (m. 796) tratează statutul naufragiaților din perspectiva instituției **aman**-ului: au sau nu au aceștia dreptul la **aman** (protecție)? În viziunea sa, dacă o corabie care aparține inamicilor era împinsă de vânt și aruncată pe țărmurile „Casei Islamului", tratamentul aplicat naufragiaților și mărfurilor depindea de profesiunea și misiunea declarate de aceștia. Dacă susțineau că sunt soli trimiși cu daruri la prințul musulman - fapt ce urma a fi verificat - „necredincioșii" naufragiați beneficiau automat de **aman**, ca orice trimis diplomatic. Dacă naufragiații susțineau că sunt

https://biblioteca-digitala.ro

negustori, și ei și nava și mărfurile lor deveneau **fay'** (pradă în folosul comunității musulmane)[55].

În **'ahdname**-lele acordate de sultanii otomani Veneției în secolul al XV-lea și în prima jumătate a secolului al XVI-lea, apoi Franței, Angliei și Olandei în a doua jumătate a sec. XVI și în secolul XVII, apar în esență două stipulații. În primul rând, se prevedea ca în caz de necesitate („dacă pe mare o furtună provoacă greutăți corăbiilor" / **deryada furtuna gemilerine mazayka virse**), ambarcațiunile otomane trebuiau să ofere ajutor negustorilor străini: „să dea sprijin și ajutor" („**mu'âvenet ve muzâheret eyleyeler**); „**leurs donnet tout secours et ayde**"; „**be ready to help and seccour them**"[56]. În caz de naufragiu, atunci când, efectiv, „marea aruncă pe uscat corăbiile" (**deniz gemilerin karaya atarsa**), autoritățile locale otomane (în textul tratatelor sunt numiți „**begler ve kadîlar**" / **governors and judges** / **nos juges ordinaires et autres**) aveau obligația să acorde tot sprijinul vaselor respective, să recupereze bunurile negustorilor străini și să le înapoieze acestora sau consulului lor[57]. Era interzisă înrobirea supraviețuitorilor naufragiului.

4.3. **Viața, libertatea, avutul.** Conform **șeriat**-ului, **aman**-ul acordat de un musulman unui nemusulman **harbî**, pentru ca acesta să poată intra din „Casa războiului" în „Casa Islamului", însemna protecția vieții, libertății și avutului acelui **harbî**.

Aman-ul colectiv acordat prin **'ahdname**-le de sultanii otomani, presupunea, pe lângă garantarea dreptului de a intra, circula și ieși în și din Imperiul otoman, protecția vieții, libertății și avutului negustorilor străini în cauză.

Shari'a permite înrobirea unui **harbî** în timp de război sau atunci când acesta intră în **dar al-Islam** fără **aman**. În acest sens, as-Shaybânî (m. 805), preluând opinia unor predecesori hanefiți (în primul rând, a lui Abu Yusuf Ya'kub), afirma: „Dacă un om din Casa războiului intră în Casa Islamului fără **aman** și va fi prins de un locuitor (al Casei Islamului), el va deveni sclavul acelei persoane...". Abu Hanifa considera - și as-Shaybanî ține să amintească părerea fondatorului școlii hanefite - că acest **harbî** înrobit trebuie să devină **fay'**, adică pradă a întregii comunități musulmane[58].

În **'ahdname**-lele emise de sultani, acordarea libertății de a intra și circula în Imperiul otoman, precum și de a se înapoia în țara de baștină, era însoțită automat de garantarea „inviolabilității" negustorilor străini, atât pentru persoana (în turcă, **nefs/nefis** sau **can**), cât și pentru avutul acestora (**mal**, pl. **mallar**; **emvâl ü-esbab; metâ; rîzk; davar**). Protecția (**aman; emn ü-aman üzere**) acordată unui **müste'min** conform **șeriat**-ului era afirmată și realizată de sultanii otomani în textele **'ahdname**-lelor la sfârșitul unor clauze prin expresii simple și generale, începând chiar cu prima stipulație care acorda negustorilor străini drept de circulație și comerț în Imperiul otoman: - „să nu se facă pagubă și stricăciune avutului și sufletului cuiva" (**kimesnenin malina ve nefsine zarar ve ziyan olmîya**), se atenționau - în regim de reciprocitate - autoritățile locale și supușii celor două părți, în tratatele polono-otomane din secolul XV - XVII; - „nimeni să nu provoace necazuri amestecându-se asupra proviziilor și bunurilor și altor lucruri ale negustorilor sus-pomeniți" (**mezkür bazerganlarin rizklarina ve davarlarina ve sayr esbablarina kimese dahl idüb zahmet virmeye**), se preciza de la bun început în **'ahdname**-aua acordată Raguzei în 1512; -

https://biblioteca-digitala.ro

„nimeni să nu se amestece, să nu provoace necazuri și să nu atace pe Englezi..." (**Ingilterelülere kimesne mâni' olmiyub dahl ve ta'aruz kalmiya**), se afirma în **berât**-ul cu privilegii acordat de Murad III în 1580[59].

Înrobirea și jefuirea negustorilor străini beneficiari de **aman** erau prohibite - conform **'ahdname**-lelor acordate statelor occidentale - în timpul călătoriilor spre, în interiorul și la înapoierea din Imperiul otoman, „la venire și la plecare" (**gelişde ve gidişde**), fie că acestea aveau loc pe mare sau pe uscat (**eger denizde ve eger karada**).

Clauze mai detaliate apar odată cu **'ahdname**-lele acordate statelor occidentale la sfârșitul secolului XVI și începutul secolului XVII. Ca reflex al unei realități dure, negustorul străin fiind supus la tot mai multe abuzuri din partea autorităților otomane locale, acum sunt precizate cazuri noi în care se interzicea înrobirea și confiscarea mărfurilor: a). Când negustorii se îmbarcau cu mărfurile lor pe corăbiile inamicilor sultanului (**harbî gemilerine girüb**), nu se putea invoca - pentru înrobire și confiscare - motivul: „vă aflați pe corăbii inamice" (**harbî gemilerinde bulundunuz deyü**)[60]. Includerea acestei clauze în **'ahdname**-aua acordată Franței de Ahmed I în 1604 era explicată de ambasadorul François Savari, M. de Brèves, ca un ecou al deselor înrobiri și confiscări de mărfuri la care fuseseră supuși negustorii francezi găsiți de otomani pe corăbii ce aparțineau unor state inamice ale Porții[61]. Găsim această stipulație, chiar cu precizări suplimentare și printre „privilegiile" acordate negustorilor olandezi în 1612 de același sultan, Ahmed I. Aici se subliniază, mai mult decât în alte texte, că „protecția" împotriva înrobirii era condiționată: „atâta timp cât ei se află (pe corabie) pentru propriul lor comerț, (și) nu pentru jaf pe o corabie pirat" (**mâdam ki kendü hallerinde ticâret üzere olub kursan gemisinde fessad üzere olmayalar**). Clauza este încheiată cu încă un avertisment al sultanului: „Să nu fie confiscate mărfurile lor, iar ei să nu fie înrobiți (folosindu-se) acest pretext" (**ol bahane ile esbâblarin girift eylemeyub ve kendülerin esir eylemeyele**)[62]. b). Când negustorii beneficiari de **aman** îmbarcau mărfuri într-o țară inamică și le transportau în alt stat inamic (**harbî vilayetine gideriken**), nu se putea invoca - pentru înrobirea lor și confiscarea mărfurilor - o regulă, de altfel, valabilă pentru supușii otomani: „voi îi aprovizionați pe dușman" (**duşmana zahire eyledürsüz deyü**)[63]. Clauza din **'ahdname**-lele acordate de Ahmed I în 1604, Franței, și în 1612, Olandei, ne apare ca un adevărat „privilegiu" în condițiile în care doctrina „războiul sfânt" (**djihad, gaza**) era folosită și în secolul XVII de Poartă ca ideologie oficială în conflictele cu statele creștine. Această stipulație poate fi înțeleasă mai ușor dacă o completăm cu o altă cauză din care se subînțelege că transportul de mărfuri (în primul rând, „provizii" = **zahire**) cumpărate de la musulmani (deci, din Imperiul otoman) într-o „țară inamică" (**harbî vileyetine**) și vinderea lor acolo erau complet interzise. Mai mult, se deduce -deși în **'ahdname** nu se afirmă direct - că în acest caz înrobirea negustorilor străini și confiscarea mărfurilor lor erau permise[64]. Tratamentul se asemăna în parte cu cel aplicat supușilor nemusulmani (**zimmi**) prinși că aprovizionează pe „inamicii" sultanului.

Conform altei clauze, înscrisă în aceleași **'ahdname**-le citate mai sus, negustorii străini beneficiari de **aman** nu puteau fi înrobiți nici în cazul în care ar fi fost găsiți

https://biblioteca-digitala.ro

de autoritățile otomane pe o corabie a unui supus nemusulman (**zimmi**) care transporta „provizii" (**zahire**) din „Țăile bine păzite" într-o „țară inamică". În **'ahdname**-aua acordată Franței în 1604 citim: „Și cei care se găsesc dintre Francezi pe corăbiile unui **zimmi**, să nu fie înrobiți, atunci când (acesta) este prins, scoțând provizii din Țările Islamului" (**Ve zimmetlerinden biri Memalik-i Islamîndan zahire alub gideriken girift olundukda Françelülerden gemilerden olan esir olunmiya**)[65]. Deși supușii otomani nemusulmani (**zimmi**) urmau a fi pedepsiți, iar „proviziile" confiscate, **müste'minii** beneficiau de „inviolabilitate". Cu o condiție: străinii să dovedească apartenența la o „națiune" căreia i se garantase **aman**. În textul osman al **'ahdname**-lei din 1612 această nuanță se exprimă prin adverbul **bile**: „Să nu fie înrobiți cu forța cei ce sunt, într-adevăr, dintre Olandezi" (**Nederlandalülerden bile olanlar cebren esir olunmayalar**)[66].

4.4. **Moștenirea.** Problema moștenirii și respectării dispozițiilor testamentare reprezintă o formă de manifestare a protecției avutului negustorilor străini, de data aceasta după dispariția proprietarului.

Conform **șeriat**-ului, atunci când **müste'min**-ul moare în **dar al-Islam, aman**-ul acordat rămâne în vigoare pentru proprietățile sale[67]. **Kanunname**-lele emise de sultanii otomani - care codificau, de fapt, vechi cutume - prevedeau, încă din secolul al XV-lea (și este vorba, deci, de „cărțile de legi" din vremea lui Mehmed al II-lea), protejarea moștenirii unui străin decedat în Imperiul otoman[68]. O clauză cu referire directă la tratamentul aplicat avutului unui străin decedat apare chiar din primele tratate de pace și comerț încheiate între statele musulmane și cele creștine din jurul Mării Mediterane, deci încă din secolul XII[69].

În **'ahdname**-lele otomane care reglementau cât de cât și regimul negustorilor străini, una dintre primele stipulații înscrise - alături de abolirea responsabilității colective - privește „moștenirea" (**metrukât**, sing. **metruk**; **muhallefat**; sing. **muhallef**). O astfel de clauză, pe care o putem numi „clauză standard", găsim în **'ahdname**-lele acordate Veneției, Florenței, Franței, Angliei și Olandei, în tratatele încheiate cu Polonia în sec. XV - XVII, dar și în „privilegiile" acordate Raguzei și insulei Naxos[70]. Urmând în esență dispozițiile **șeriat**-ului și în detaliu dispozițiile din **kanunname**-le, „Capitulațiile" interziceau confiscarea bunurilor rămase după decesul unui străin beneficiar de **aman** de către autoritățile otomane (**beytülmalci; beytülmal emini; kassamlar; „nos officiers et commissaires"**): - „Când un negustor sau altcineva dintre Venețieni, venind în Țările mele bine păzite pentru comerț sau pentru alt motiv, moare... atunci **beyt ül-malci** să nu se amestece în (problema) bunurilor sale..." (**anun metrukâtina beytül-malci karîşmayub**), se stipula în **'ahdname**-lele acordate Veneției în secolul al XVI-lea[71]; - „Dacă unul dintre negustorii care vin din Polonia moare în Țările noastre bine păzite, moștenirea celui defunct să nu fie luată de cei din această parte..." (**vilayet-i Leh'den gelen bazerganlardan Memalik-i Mahrusemde fevt olursa muteveffanin muhallefât bu canibin alînmiyub...**), se afirma în toate tratatele polono-otomane din secolele XV - XVII[72]; - „Și dacă cineva dintre Englezi și dintre cei care navighează sub pavilionul Angliei moare (**murd olsa**), **beytülmalci** să nu se amestece - contrar **'ahdname**-lei - în (problema) bunurilor și proviziilor sale, zicând că avutul este pierdut" (**'ahdname muhalif emval ve erzakina beytülmalciler malî gaibdir**

https://biblioteca-digitala.ro

deyü dahl etmiyeler), apare în „Capitulația" acordată Angliei în 1601 de Mehmed III[73].

Dacă se interzicea confiscarea avutului în folosul visteriei publice, atunci care era totuși tratamentul aplicat „moștenirii" unui străin decedat în Imperiul otoman? În **'ahdname**-lele acordate statelor occidentale (Veneția, Franța, Anglia, Olanda), luându-se în considerare existența unor comunități de conaționali și deci posibilitatea ca să existe moștenitori în Imperiul otoman, se prevedeau două cazuri: a) Dacă străinul își redactase un testament (**ittifâk-i vefat; vasiyet; his will and testament**), bunurile decedatului urmau a fi moștenitorului desemnat, fie direct, fie - cel mai adesea - prin intermediul reprezentantului oficial al comunității de **müste'min** (**baylos; konsolos**)[74]; b) Dacă străinul decedat nu lăsase în urmă un testament (**vasiyetsiz; sans tester; ab intestat; intestate**), atunci „bunurile" trebuiau încredințate consulului sau ambasadorului al cărui supus era: „Dacă nu există testament, (avutul) să fie luat de baili"[75]. Aceștia urmau să intermedieze preluarea bunurilor celui decedat de către asociații săi în ale negoțului: „Dacă (cineva) moare fără testament (avutul său) să fie dat asociatului său compatriot, prin intermediul consulilor săi" (**Eger vasiyetsiz murd olursa konsoloslarî marifetiyle ol yerli yoldașîna virile**)[76].

În cazul negustorilor veniți din Polonia și decedați în Imperiul otoman nu sunt menționate în **'ahdname**-le cele două cazuri. Găsim însă o altă distincție. Până în 1598, clauza despre moștenire prevedea păstrarea (**hifz oluna**) „bunurile celui decedat" (**muteveffanin muhallefât**) până la sosirea moștenitorului din Polonia. „La sosirea din acea parte a moștenitorului cu o scrisoare a regelui, să se dea (avutul)" (**ol tarafdan kîralîn mektubî ile varisi geldikde teslim oluna**)[77]. O rezolvare identică găsim și în **'ahdname**-lele acordate Raguzei: „moștenitorul (celui decedat) poate veni de acolo și lua bunurile sale", se spune în **'ahdname**-aua emisă de Murad III în 1575[78]. În tratatul polono-otoman din 1598, pentru a înlătura tentația de confiscare, amplificată de perioada lungă de așteptare a moștenitorului, tentație transpusă adeseori în practică de autoritățile locale, clauza despre moștenire capătă o formă nouă: „moștenirea celui defunct... să fie predată conducătorilor caravanei, care, plecând în țara lor, să o dea moștenitorilor săi" (**mûteveffayi mezburun muhallefâtî... kârbân-bașlarina teslim oluna ki vilayetlerine olub gidüb varislerine vire**)[79]. Să mai subliniem că în problema moștenirii, regimul de reciprocitate este afirmat explicit în **'ahdname**-lele acordate regilor Poloniei: „dacă cineva dintre negustorii noștri moare în Țara Leșească, regele să procedeze, de asemenea, în chipul arătat" (**... kîral dahi vech-i meșruh üzere eyleye**)[80].

Note

- * A doua parte a acestui studiu va apare în următorul număr al Buletinului.

1. Amintim aici: G. Pélissié du Rausas, **Le régime des capitulations dans l'Empire Ottoman**, Vol. I - II, deuxième édition, Paris, 1910 - 1911; H. Abi-Chahla, **L'extinction des capitulations en Turquie et dans les régions arabes**, Paris, 1924; F. Abelous,

https://biblioteca-digitala.ro

L'évolution de la Turquie dans ses rapports avec les étrangers, Paris, 1928; A. Rechid, **La condition des étrangers dans la Republique de Turquie**, în „Recueil des Cours de l'Academie de Droit International de la Haye", tome 46, nr. IV/1933, p. 169 - 227; N. Sousa, **The Capitulary Regime of Turkey. Its History, Origin and Nature, Baltimore: J. Hopkins, 1933: H. Inalcik, art. Imitiyazat. II. Empire Ottoman, în Encyclopédie de l'Islam**, Nouvelle édition (în continuare, EI²), tome III, Livraison 59 - 60, Leiden, Paris, 1971, p. 1207 - 1225.

2. A. Morabia, **La notion de gihad dans l'Islam médieval des origines a al-Gazali**, Paris, 1975, p. 331 - 336; R. Peters, **Islam and Colonialism. The Doctrine of Jihad in Modern History**, Uitgevry Mouton. 's-Gravenhage, 1979, p. 29 - 32; Ahmed Özel, **Islam Hukukunda Ülke Kavramî Darül Islam. Darül-Harb** (Noţiunea de ţară în dreptul islamic. Casa Islamului. Casa războiului), Istanbul, 1988, p. 199 - 246 (Capitolul Kanunlar ihtilafi/Conflictul legilor).
3. Julius Hatschek, **Der Musta'min**, Berlin, 1920 (care nu ne-a fost însă accesibilă); C. Cardahi, **La conception et la pratique du droit international privé dans l'Islam** (étude juridique et historique), în „Recueil des cours", 1973, II tome 60, p. 511 - 650; Salah el-Dine Tarazi, **La solution des problemes de statut personnel dans le droit des pays arabes et africains**, în „Recueil des Cours" (Haga), 1978, I, tome 159, p. 345 - 463.
4 Tradusă în franceză de E. Fagnan şi publicată la Paris în 1921 cu titlul **Kitab al-kharadj (Le livre de l'impot foncier)**.
5. **The Islamic Law of Nations.** Shaybânî's Siyar, translated by Majid Khadduri, Baltimore, Maryland, 1966, p. 158 - 194.
6. Molla Hüsrev, **Dürer ül-hukkam fi serh-i gürer ül-ahkam, Kostantiniye**, 1258(1842 - 1843), p. 205 - 210 (Capitolul despre müste'min). Precizăm că este vorba de o traducere în limba turco-osmană.
7. I. Mouradgea d'Ohsson, **Tableau général de l'Empire Ottoman**, vol. V, Paris, 1824, p. 37 - 44; Mehmet Mevkufati, **Serh-i Mülteka el-Ebhur**, vol. I - II, **Kostantiniye, 1254** (1838 - 1839), p. 336 - 338 (Capitolul despre müste'min).
8. M.E. Düzdag, **Seyhüllslam Ebussuud Efendi Fetvalar Işiginda 16. Asir Türk Hayati** (Viaţa turcească din secolul 16 în lumina fetva-lelor şeyhüllslam-ului Ebussuud Efendi), Istanbul, 1983.
9. J. Schacht, capitolul **Law and justice**, în **The Cambridge History of Islam**, volume 2, Cambridge, 1970, p. 564.
10. Hilmar Krüger, **Fetwa und Siyar**, Wiesbaden, 1978, p. 136 - 139.
11. I. de Testa, **Recueil des traités de la Porte Ottomane avec les Puissances étrangeres**, Tome premier, France, Paris, 1864; G. Noradounghian, **Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman**, vol. I (1300 - 1789), Paris, 1897.
12. Istanbul, 1981.
13. Ediţia publicată la Istanbul în anul 1265/ 1848 - 1849.
14. New York, 1965 (prima ediţie, Veneţia, 1880 - 1889).
15. Aldo Gallotta, **Il trattato turco-veneto del 12 gennario 1482**, în „Studia Turcologica Memoriae Alexii Bombaci Dicata", Napoli, 1982, p. 219 - 235.
16. Tayyib Gökbilgin, **Venedik Devlet Arşivindeki Vesikalar Külliyatinda Kanunî Sultan Süleyman Devri Belgeleri** (Documente referitoare la epoca sultanului Süleyman Legiuitorul în colecţia de documente din Arhiva Veneţiei), în „Belgeler", C.I., 1964, Sayi 2, p. 121 - 128 (ahdname-aua din 1540); idem, **Venedik Devlet Arşivindeki Türkçe Belgeler Kolleksiyonu ve Bizimle Ilgili Diger** (Colecţia de documente turceşti din Arhiva Veneţiei şi alte documente despre noi), în „Belgeler", Cilt: V - VIII, 1968 - 1971, Sayi: 9 - 12, p. 39 - 54 ('ahdname-lele din 1482, 1513, 1517 şi 1521).

https://biblioteca-digitala.ro

17. Mahmut H. Şakiroglu, **1503 Tarihli Türk-Venedik Andlaşmasi**, în VIII. Türk Tarih Kongresi, III. Cilt'ten ayribasim, TTK, Basimevi, Ankara, 1983, p. 1559 - 1569; idem, **1521 tarihli Osmanli-Venedik andlasmasinin aslî metni**, în „Tarih Enstitüsü Dergisi", (Istanbul), Sayi: 12, Sene: 1981 - 1982, p. 387 - 403.
18. M. Belin, **Relations diplomatiques de la République de Venise avec la Turquie** (fragment), în „Journal Asiatique", Septième Série, Tome VIII, Paris, 1987, p. 381 - 423 (tratatul din 1595).
19. Bosko Bojovic, **Dubrovnik et les Ottomans (1430 - 1472). 20 Actes de Murad II et Mehmed II en médio-serbe**, în „Turcica", tome XIX, 1987, p. 119 - 173.
20. F. Dalsar, **Selim I 'in Dubrovnik Cumhuriyeti ile Yaptigi Muahede** (Tratatul încheiat de Selim I cu Republica Dubrovnik), în „Tarih Vesikalari", Sayi: 12, Nisan 1943, Cilt II, p. 410 - 414 ('ahdname-aua din 1512).
21. N. Biegman, **The Turco-Ragusan Relationship according to the Firmans of Murad III (1575 - 1595) extant in the State Archives of Dubrovnik**, The Hage-Paris, 1967, p. 48 - 59 ('ahdname-aua din 1575).
22. S.A. Skilliter, **William Harbone and the Trade with Turkey. 1578 - 1582 A Documentary Study of the First Anglo-Ottoman Relations**, London, Oxford University Press, 1977, p. 86 - 89, 232 - 236 ('ahdname-aua din 1580).
23. A.N. Kurat, **Türk-Ingiliz münasebetlerinin başlangici ve gelişmesi, 1553 - 1610** (Începutul și evoluția relațiilor turco-engleze, 1553 - 1610) Ankara, 1953, p. 204 - 208 ('ahdname-aua din 1601).
24. I.H. Uzunçarşili, **On dokuzuncu asir başlarina kadar Türk-Ingiliz münasebatina dair vesikalar** (Documente referitoare la relațiile turco-engleze până la începutul secolului XIX), în „Belleten", XIII, 51 (1949), p. 615 - 622 ('ahdname-lele din 1580 și 1593).
25. A.H. de Groot, **The Ottoman Empire and the Dutch Republic. A History of the Earliest Diplomatic Relations. 1610 - 1630**, Leiden-Istanbul, 1978, p. 231 - 265. ('ahdname-aua din 1612).
26. T. Gökbilgin, **Venedik Devlet Arşivindeki Vesikalar...**, p. 128 - 132. ('ahdname-lele din 1525 și 1533).
27. Originalele se află în Arhiva Centrală de Acte Vechi din Varșovia (AGAD), unele din ele - și este vorba de 'ahdname-lele din 1577, 1591, 1598 și din secolul XVII - găsindu-se, de asemenea, la Arhivele Statului din București, Colecția Microfilme, Polonia, Rola 1.
28. L. Fekete, **Turkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nikolaus Esterhazy**, Budapest, 1932, p. 3 - 14 (tratatele din 1606 și 1615).
29. A.C. Schaendlinger, **Die Schreiben Süleymans des Prächtigen an Karol V., Ferdinand I, und Maximilian II**, Wien, 1983, doc. 23, 25, 32 ('ahdname-lele din 1559, 1562 și 1565).
30. E. Charrière, **Négociations de la France dans le Levant**, vol. I, Paris, 1848, p. 122 - 129 și 283 - 294.
31. Saint-Priest (de), **Mémoires sur l'ambasade de France en Turquie et sur le commerce des Français dans le Levant**, Paris, 1877, p. 345 - 522.
32. François Alphonse Belin, **Des capitulations et des traités de la France en Orient**, Paris, 1878, p. 120 - 128. ('ahdname-aua din 1604).
33. Pélissié du Rausas, **op. cit.**, vol. I, p. 105.
34. Ion P. Filipescu, **Drept internațional privat**, București, 1991, p. 198 - 203; Gr. Geamănu, Drept internațional public, București, 1981, vol. I, p. 385.
35. H. Inalcik, art. **Imitiyazat**, p. 1208.
36. L. Fekete, **op. cit.**, p. 3 - 7.

https://biblioteca-digitala.ro

37. I. de Testa, **op. cit.**, vol. I, p. 6, nota 3; Z.Y. Herslag, **Introduction to the Modern Economic History of the Middle East**, second revisted edition, Leiden, 1980, p. 44 și notele 61, 62.
38. N. Sousa, **op. cit.**, p. 68 - 88; F. Abelous, **op. cit.**, p. 60 - 82; A. Rechid, **op. cit.**, p. 174; Pélissié du Rausas, op. cit., I, p. 129 - 196; Frencis Rey, **La protection diplomatique et consulaire dans les Echelles du Levant et de Barbarie**, Paris, 1899, p. 401 - 410; H. Inalcik, art. **Imtiyazat**, p. 1209 - 1213.
39. N. Iorga, **Privilegiul lui Mohammed al II-lea pentru Pera (1 iunie 1453)**, în „Analele Academiei Române", Seria II - Tom XXXVI, București, 1913, p. 18.
40. Diplomatarium Veneto-Levantinum, II, doc. 172, p. 319.
41. Ibidem, p. 344 - 5 și 367.
42. A. Gallotta, **op. cit.**, p. 228.
43. I. de Testa, **op. cit.**, p. 92.
44. S. Skilliter, **op. cit.**, p. 232 - 236.
45. A.H. de Groot, **op. cit.**, p. 236.
46. Vezi notele 40 - 45.
47. **Documenta Romaniae Historica. D. Relații între Țările Române**, volumul I, București, 1977, doc. 305 (tratatul dintre Ungaria și Imperiul otoman din 1451).
48. Hurmuzaki, Supl. II, vol. I, doc, XCIX (pentru tratatul polono-otoman din 1554). Vezi și notele 40 - 46.
49. Vezi notele 40 - 46.
50. I. de Testa, **op. cit.**, I, p. 92; S. Skilliter, **op. cit.**, p. 232 - 236.
51. H. Inalcik, art. **Imtiyazat**, p. 1211.
52. M.L. de Mas Latrie, **Traités de paix et de commerce et documents divers concernant les relations des Chrétiens avec les Arabes de l'Afrique septentrionale au Moyen Âge**, Paris, 1866, p. 97 și passim.
53. H. Inalcik, art. **Imtiyazat**, p. 1211; F. Rey, op. cit., p. 405 - 407.
54. M.H. Șakiroglu, **1521 tarihli Osmanli-Venedik andlașmasinin aslî metni**, p. 395 (pentru 'ahdname-aua acordată Veneției în 1521); S. Skilliter, **op. cit.**, p. 233 - 236 (pentru 'ahdname-aua acordată Angliei în 1580); Feridun Bey Nașanci, **op. cit.**, II p. 402 (pentru 'ahdname-aua acordată Franței în 1604) etc.
55. Abu Yusuf Ya'kub, **op. cit.**, p. 293.
56. Saint-Priest, **op. cit.**, p. 368. Vezi și nota 54.
57. Vezi notele 54, 56; Pélissié du Rausas, **op. cit.**, I, p. 134 - 137.
58. **The Islamic Law of Nations.** Shaybânî's Siyar, p. 162.
59. V. Panaite, **Comerț și negustori în tratatele osmano-polone. Un studiu de caz: 1607**, în „Caietele Laboratorului de Studii Otomane" București, nr. 2, 1993, p. 44. F. Dalsar, **op. cit.**, p. 413; S. Skilliter, **op. cit.**, p. 233.
60. Feridun Bey, **op. cit.**, p. 401 (pentru 'ahdname-aua acordată Franței în 1604).
61. Pélissié du Rausas, **op. cit.**, I, p. 136.
62. A.H. de Groot, **op. cit.**, p. 252 - 253.
63. A.H. de Groot, **op. cit.**, p. 236.
64. Ahmed Feridun Bey, **op. cit.**, II, p. 401 ('ahdname-aua acordată Franței în 1604); A.H. de Groot, **op. cit.**, p. 240.
65. Ahmed Feridun Bey, **op. cit.**, II, p. 401; Pélissié du Rausas, op. cit., I, p. 135 - 136.
66. A.H. de Groot, **op. cit.**, p. 236.
67. **The Islamic Law of Nations.** Shaybânî's Siyar, p. 167; M. Khadduri, **op. cit.**, p. 168.
68. H. Inalcik, art. **Imtiyazat**, p. 1211
69. M.L. de Mas Latrie, **op. cit.**, passim.

https://biblioteca-digitala.ro

70. N.H. Biegman, **op. cit.**, p.48 - 49, 53.
71. M.H. Şakiroglu, 1521 **Tarihli Osmanli-Venedik Andlaşmasi**, p. 399; Tayyib Gökbilgin, **Venedik Devleti Arşivindeki Vesikalar**, p. 126 ('ahdname-aua din 1540).
72. Arhivele Statului Bucureşti, Colecţia Microfilme, Polonia, Rola 1, cadrele 198, 204, 212 ('ahdname-lele din 1577, 1591 şi 1598); T. Gökbilgin, **op. cit.**, p. 129, 131 ('ahdname-lele din 1525 şi 1553; Ahmed Feridun Bey, **op. cit.**, II, p. 415 ('ahdname din 1607).
73. Ahmed Feridun Bey, **op. cit.**, II, p. 383.
74. Ahmed Feridun Bey, **op. cit.**, II, p. 401; A.H. de Groot, **op. cit.**, p. 241. Vezi şi notele 71 şi 73.
75. T. Gökbilgin, **Venedik Arşivindeki Vesikalar**, p. 126. Vezi şi notele 71, 73, 74.
76. Ibidem.
77. Arhivele Statului Bucureşti, Colecţia Microfilme, Polonia, Rola 1, cadrele 198, 204; T. Gökbilgin, **op. cit.**, p. 129, 131.
78. N.H. Biegman, **op. cit.**, p. 59.
79. Arh. St. Bucureşti, Colecţia Microfilme, Polonia, Rola 1, cadrul 212.
80. Vezi nota 72.

https://biblioteca-digitala.ro